

Předmluva Klimatická vzpoura v České Republice

Když se v roce 2015, krátce před zásadním klimatickým summitem OSN v Paříži, německé hnutí za klimatickou spravedlnost poprvé odhodlalo k masové akci nenásilné občanské neposlušnosti proti těžbě a spalování uhlí, při níž stovky lidí vlastními těly zablokovaly provoz na povrchovém dole Garzweiler, pojmenovala ekologická novinářka Kristina Klosová svou reportáž z porýnského klimatického kempu „Vzpouora proti oteplování“.¹ O čtyři roky později se tento titul jeví do určité míry jako prorocký: po celém světě, od blokády výstavby ropovodů v Severní Americe až po globální středoškolské stávk, můžeme skutečně pozorovat vzestup nového klimatického hnutí, které se stále častěji uchyluje také k metodám občanské neposlušnosti.

Nabízí se v této situaci u nás vydat překlad knihy *Against Doom* amerického autora Jeremyho Brechera, jenž se v ní snaží dát tomuto rodícímu se hnutí strategii, která by mu pomohla uspět. Přestože je cílena především na americké publikum, vychází tato útlá „příručka“ z předpokladu, který platí právě tak v Evropě a v České Republice: že v jádru klimatické krize neleží nic menšího než závažné a institucionální selhání politických struktur naší globální civilizace. Struktur, které se přes všechna varování vědců o kolizním kurzu, na němž se nalézáme, nejsou schopny samy o sobě vymanit ze zhoubného vlivu uhelných a ropných firem – fosilního průmyslu – a zajistit kroky, vedoucí k nezbytnému snížení emisí skleníkových plynů a nahrazení fosilních paliv obnovitelnými zdroji a úsporami energie.

Přestože politici celého světa neustále slibují, že klimatickou krizi hodlají řešit, realita je jiná. Nikde není toto selhání vidět lépe, než na příkladu v Paříži ujednané dohody o klimatu, již Brecher příleňavě nazývá „příslibem zrady“. Státy se v ní sice hlásí k cíli udržet oteplení naší planety pod dvěma a nejlépe už pod jedním a půl stupněm Celsia, ve skutečnosti ale neobsahuje žádné právně závazné nástroje k jeho naplnění. Podle loňské zprávy IPCC by zachování oteplení pod bezpečnější hranicí jednoho a půl stupně Celsia znamenalo snížit emise oxidu uhličitého do roku 2030 bezmála o polovinu a do roku 2050 na nulu.² Jinak nás čeká exponenciální zhoršování důsledků v podobě extrémního počasí, prohlubujícího také příčiny chudoby, hladu, válek, nucené migrace a dalších sociálních krizí. Čím více se pak budeme blížit k úrovni dvou stupňů oteplení, tím víc nám bude hrozit překročení bodu, za nímž již nebude návratu – v klimatickém systému mohou převážit pozitivní zpětné vazby, které povedou k tomu, že se oteplování vymkne naší kontrole.³

Dochází nám čas, emise skleníkových plynů zatím ale dál nezadržitelně rostou. Současná politika světových států by do konce tohoto století vedla ke třem až čtyřem stupňům oteplení. A i kdyby státy dodržely své dobrovolné závazky, vyplývající z Paříže, stále bychom k roku 2100 směřovali vysoko nad „bezpečné“ dva stupně – tak jako tak k úrovni, která je podle vědců v podstatě neslučitelná s fungováním uspořádané civilizace.⁴ Co v takové situaci dělat? Podle Brechera musí tuto propast mez sliby a realitou přemostit klimatické hnutí zdola, které se moci fosilních firem a jim poplatných politiků postaví a nezbytné snížení emisí prosadí. Co je ale klíčové, zavedené konvenční formy politického

jednání, používané ekologickým hnutím až doposud, k tomu samy o sobě nemohou stačit.

Tak jako v historických případech podobných krizí, jako byly boje za občanská a sociální práva či proti represivním režimům bývalého východního bloku, je zapotřebí občanské neposlušnosti – vzepření se nespravedlivým zákonům s cílem jejich nápravy – a to v míře natolik rozsáhlé, že jí establishment nebude moci odolat. To je Brecherova vzpoura: celosvětové nenásilné odepření poslušnosti a spolupráce vládnoucím strukturám, udržujícím ničení klimatu, postavené na vědomí, že bez souhlasu ovládaných nemohou tyto struktury dál fungovat, a dovolávající se explicitně ústavami demokratických států garantovaných práv na život a příznivé životní prostředí. Vzpoura, jejíž zárodek identifikuje Brecher v událostech roku 2016, kdy se na všech kontinentech naší planety pod hlavičkou *Break Free from Fossil Fuels* (Osvobodme se od fosilních paliv) uskutečnila vlna nenásilných protestů, blokád a okupací, jež byla dle svých organizátorů do té doby vůbec největší akcí občanské neposlušnosti proti fosilnímu průmyslu, který svou bezohlednou honbou za snadným ziskem změny klimatu způsobuje.

Vzpoura překračuje hranice

V úvodu své knihy popisuje Brecher pro ilustraci toho, co „klimatickou vzpourou“ míní, právě své zkušenosti z blokády ropných vlaků na jaře 2016 v americkém Albany. Většina jeho práce se pak rovněž soustředí na promyšlení strategie klimatického hnutí ve Spojených státech. Je jasné, že pro uvedení jeho myšlenek do českého a evropského kontextu je zásadní nebrat jeho „manuál“ doslova jako „návod k použití“ a poměřovat jeho koncepce specifiky naší vlastní situace. Že ale vycházíme ze stejných východisek a snažíme se o řešení příbuzných problémů nejlépe dosvědčuje skutečnost, že také počátky toho, o čem bychom dnes mohli hovořit jako o „klimatické vzpouře“ v České republice a obecněji ve střední Evropě, spadají právě do týchž jarních dnů roku 2016.

V Německu klimakempy – na rozdíl od podobných masových akcí občanské neposlušnosti – nebyly ničím novým. Jako forma protestu přišly do země po fiasku klimatického summitu v Kodani z velké Británie, kde již měly dlouhou tradici. V uhelných oblastech Porýní a Lužice se konaly rok od roku, doprovázené také drobnými přímými akcemi, jako byly blokády uhelné železnice. Teprve v létě 2015, právě v době, kdy rodící se české klimatické hnutí svádělo boj s vládou o osud ohroženého Horního Jiřetína, nabyla občanská neposlušnost organizovaná platformou *Ende Gelände* hromadný charakter. Klosová však tehdy ještě byla jednou z pouhé hrstky účastníků zpoza někdejší železné opony – šlo stále ještě o po výtce německou záležitost.

Na jaře 2016 už tomu bylo jinak. V uhelné pánvi východoněmecké Lužice se na výzvu k nenásilné blokádě uhelné infrastruktury shromáždily víc než čtyři tisíce lidí z celé Evropy. A poprvé za celou historii německých „klimakempů“ mezi nimi bylo také větší množství lidí ze států bývalého východního bloku. Z blízké České republiky přijel dokonce celý autobus ochránců klimatu, který z Brna a Prahy vypravilo hnutí *Limity jsme my*, vzniklé o rok dříve jako kampaň proti rozšiřování těžby uhlí v Severních Čechách. Šlo o víc než jen projev přeshraniční solidarity – lužické uhelné doly si zamýšlel od Švédů koupit český uhlobaron Daniel Křetínský. Blokáda skončila neobyčejným úspěchem: obsazením těžební techniky, překladiště uhlí a příjezdových železničních tratí na víc než

osmačtyřicet hodin se podařilo prakticky odstavit elektrárnu Schwarze Pumpe. A protože byl slunný jarní víkend, výjimečně symbolickou shodou okolností Německo ve stejné době poprvé ve svých dějinách na několik hodin pokrývalo veškerou svou spotřebu elektrické energie z obnovitelných zdrojů.⁵

Právě zkušenost zahraničních účastníků z této akce přispěla k tomu, že sněhová koule „klimatické vzpoury“ přeskočila německé hranice a začala se jako počínající lavina šířit Evropou. Už o rok později uspořádalo hnutí Limits jsme my také u nás první Klimakemp, doprovázený masovou nenásilnou blokádou dolu Bílina, kde o dva roky dříve vláda limits těžby uhlí prolomila. A rok na to se ohlásilo vlastními velkými akcemi proti těžbě uhlí vzrůstající se klimatické hnutí také v třetí zemi uhelného „černého trojúhelníku“ v srdci Evropy – v Polsku. Na západě pronikly klimakempy spojené s akcemi občanské neposlušnosti také do Švýcarska, Rakouska a Nizozemska a letos se mají poprvé konat také ve Švédsku a v Itálii. To samozřejmě není všechno – za nejviditelnějšími akcemi občanské neposlušnosti je třeba vidět vzestupnou vlnu, již klimatické hnutí zažívá po celé Evropě a která se projevila v posledních měsících také početností a intenzitou masových protestů proti těžbě uhlí v Německu či šířících se stávek středoškoláků. Čeho by toto hnutí mělo chtít dosáhnout a jak se mu to může podařit?

Mysli globálně, blokuj lokálně

Jak to shrnuje teoretik sociálních hnutí Bill Moyer, z jehož modelu Brecher vychází, „podstatou střetu sociálního hnutí s formálními držiteli moci je především dlouhodobý zápas o srdce, myslí a podporu většiny veřejnosti.“⁶ Aby klimatické hnutí uspělo, musí tedy podle Brechera přesvědčit veřejnost o třech věcech: 1. nemá-li dojít ke klimatické katastrofě, musíme se zbavit fosilních paliv, 2. fosilní paliva můžeme nahradit, aniž by to mělo ničivé vedlejší důsledky, 3. lidé mají schopnost se fosilních paliv zbavit, budou-li společně jednat. Nejde tedy jen o to, aby většina lidí chápala že změny klimatu jsou reálné a představují pro naši civilizaci existenční ohrožení, ale také to, že jejich příčinou je především právě spalování fosilních paliv, že je realistické a žádoucí se jich zbavit a že vládnoucí politické a ekonomické instituce to neudělají, pokud je k tomu lidé sami kolektivním jednáním nepřimějí.

Jde tedy, jak to Brecher označuje s odkazem ke Gándhího strategii boje za osvobození Indie od britské nadvlády, o otázku „měření sil“ – prostřednictvím kombinace občanské neposlušnosti se standardními metodami politické mobilizace je třeba získat ve společnosti kritickou masu, která převáží setrvačnou dynamiku směřování současné ekonomiky ke klimatické katastrofě. Fosilní ekonomika samozřejmě ale nemá žádné tlačítko, jímž by se dala přepnout na ekonomiku neobnovitelnou. Jde o komplexní systém, jehož demontáž a přestavba nutně představuje dlouhodobý a složitý proces. Klíčovým principem Brecherovy strategie je proto decentralizace činnosti hnutí a zaměření se na dílčí cíle v rámci kampaní, cílených na konkrétní fosilní projekty či veřejné instituce v rámci dvou kategorií požadavků.

První kategorii požadavků shrnuje Brecher pod pojmem *fosilního moratoria*, čili zastavení jakýchkoli dalších investic do nové fosilní infrastruktury. V České republice – podobně jako v sousedním Polsku a Německu – se nabízí takové kampaně orientovat

proti klimaticky nejničivějšímu palivu v našem energetickém mixu – proti uhlí. Podle propočtů upřesňujících, co konkrétně by znamenalo snížení emisí v souladu s cílem omezení oteplení na 1,5 stupně Celsia, by měly státy OECD, tedy i Česká republika, skončit s uhlím nejpozději do roku 2030.⁷ Podle loňské tematické studie je navíc tento cíl zcela realistický a naše uhelné elektrárny lze do tohoto data skutečně uzavřít, aniž by kvůli tomu hrozil nedostatek elektrické energie – podstatnou část z ní dnes ostatně vyvážíme za hranice.⁸ Bezodkladný konec těžby a spalování uhlí je tedy logický a rozumný požadavek – první krok, který bychom na cestě k záchraně klimatu měli udělat.

Druhá kategorie požadavků je orientována pozitivně: ke spalování fosilních paliv je třeba nabídnout realistickou a přesvědčivou alternativu. K tomu by měly podle Brechera sloužit takzvané *klimatické akční plány*, závazné strategie všech možných institucí od firem, univerzit a měst až po celé státy, které stanoví, jak přesně se hodlá ta která z nich zbavovat závislosti na fosilních palivech, rozvíjet obnovitelné zdroje a úspory energie, a snižovat emise tempem odpovídajícím doporučením klimatologů. Je jasné, že i Česká republika – od státu přes kraje až po různé instituce naší společnosti – bude takové programy potřebovat. Ostatně ani zmiňované vyřazení uhelných elektráren z provozu se u nás neobejde bez dostatečně rapidního rozvoje obnovitelných zdrojů a úspor energie, který je sice technicky dosažitelný, dosud k němu ale chybí politická vůle.

„Terče“ kampaní orientovaných na tyto požadavky je vzhledem k omezeným kapacitám nutné volit s ohledem na řadu kritérií, které Brecher doporučuje v páté a šesté kapitole – jde zkrátka o to, hledat v systému fosilní ekonomiky „slabá místa“, kde lze dosáhnout největšího pokroku s vynaložením nejmenšího množství sil. Požadavek konce těžby a spalování uhlí se může kupříkladu uplatnit v kampaních proti prodlužování životnosti starých uhelných elektráren jako jsou Chvaletice a Počerady či proti rozšiřování těžby na povrchových dolech, jako je Bílina. Zásadním faktorem je nepochybně míra místního odporu proti projektu. Klimatické „akční plány“ má podobně smysl prosazovat zejména tam, kde lze pro jejich ideu získat největší podporu v dalších složkách občanské společnosti mimo užší klimatické hnutí – například jako když požadavek vyhlášení „stavu klimatické nouze“ a přijetí odpovídající strategie pro snižování emisí na území našeho hlavního města podpoří pražské kulturní instituce.⁹ Právě tato snaha získávat podporu pro důsledné snižování emisí v co nejširší paletě různých sociálních skupin a prostředí je pro Brechera základní podmínkou úspěchu.

S tím souvisí i jiný klíčový princip, jehož relevanci je v českém kontextu třeba promýšlet. Přechod k čisté a klimaticky udržitelné ekonomice by měl být od počátku koncipován jako „spravedlivá transformace“. V prvním smyslu tohoto pojmu je třeba vidět požadavek, aby na nahrazování fosilních paliv nedopláceli ti pracující, které dnes jejich těžba a spalování živí. Odstavování dolů či elektráren musí být proto spojeno se sociálními programy, které těmto lidem zajistí důstojná a smysluplně placená pracovní místa v nových, obnovitelných odvětvích. V druhém smyslu jde ovšem také o to, aby se investice do nové obnovitelné infrastruktury plánovaly a prováděly způsobem, který povede nejen ke snižování emisí, ale pomůže řešit rovněž dnešní palčivé sociální problémy a

nerovnosti a zlepšit postavení dlouhodobě opomíjených skupin obyvatelstva.

Práce na takových plánech je u nás teprve v zárodcích.¹⁰ Vysloveně se ale nabízí spojit přechod od uhlí k obnovitelným zdrojům s ambiciózním programem ekonomického oživení dlouhodobě ze strany pražského centra zanedbávaných regionů, jako jsou Severní Čechy – v této souvislosti stojí za zmínku, že právě tyto oblasti se do velké míry překrývají s místy s největším potenciálem k rozvoji větrné energetiky, která by výhledově mohla zajišťovat až třetinu naší spotřeby elektřiny.¹¹

Sametová revoluce proti fosilnímu průmyslu

Právě zmiňované Německo, odkud impuls současné „klimatické vzpoury“ v Evropě vzešel, je také nám nejbližším příkladem toho, jak se občanská neposlušnost za klimatickou spravedlnost začíná vyplácet. Díky ochotě tisíců lidí postavit se fosilnímu průmyslu do cesty vlastním tělem v ulicích, na kolejích a v dolech se loni podařilo zachránit před vykáčením těžbou uhlí ohrožený Hambašský prales a německý stát musel před soustavným tlakem občanské společnosti poprvé ustoupit: vládou ustavená „uhelná komise“ stanovila, že těžba uhlí v zemi skončí nejpozději do roku 2038. To je sice příliš pozdě, jde ale jednoznačně o první krok správným směrem a základ pro další úsilí.

Český ekologický aktivista Jan Rovenský na základě svých zážitků z obrany Hambašského pralesa napsal, že tak masivní projev spontánní lidské síly a aktivity nezažil od sametové revoluce, která u nás před třiceti lety svrhla vládu komunistické strany. Jde o víc než jen povrchní přirovnání – paralelu lze hledat také v tom, co lze identifikovat jako jeden z nejpozoruhodnějších návrhů Brecherovy koncepce: pojímat občanskou neposlušnost nikoli jako porušování zákonnosti, nýbrž naopak jako úsilí o ochranu a zajištění práv, zakotvených v základech našeho ústavního pořádku.

Ve Spojených státech hledá Brecher oporu pro toto „právo lidí na ochranu klimatu“ především v principu „veřejné odpovědnosti“ (*public trust*), který náš právní systém nezná. Také česká listina základních práv a svobod však zaručuje práva na život, zdraví či příznivé životní prostředí, jež jsou změnami klimatu ohrožena a jež náš stát svou nečinností v ochraně klimatu zřejmě porušuje. Ústava také stanovuje, že „stát dbá o šetrné využívání přírodních zdrojů a ochranu přírodního bohatství,“ což se dnes jednoznačně neděje.

Dovolávat se toho, aby vládnoucí moc začala dodržovat zásady, k nimž se deklarativně sama hlásí a formálně je garantuje, má přitom v české politické kultuře živou a úspěšnou tradici – šlo přece jen o základní princip práce Charty 77, z níž implicitně vycházela právě také sametová revoluce. Tváří v tvář klimatické krizi a míře, v níž český stát selhává ve své povinnosti ochránit nás adekvátně před hrozbou klimatické katastrofy, se nabízí se k němu vrátit – a rámovat občanskou neposlušnost proti těžbě a spalování uhlí či dalším pro klima destruktivním průmyslovým činnostem nejen jako výraz „legitimity“ cíle, o který usilujeme, nýbrž také explicitně jako snahu domoci se dodržování „legality“, kterou stát ve svých ustavujících dokumentech slíbil zachovávat a dnes toho není schopen.

V tomto kontextu fundamentální věrnosti lidským právům je třeba vnímat také nejkontroverznější Brecherův návrh, totiž ideu klimatických „soudních komisí“, které by měly v případě trvajících neochoty států k přijetí adekvátních opatření na ochranu klimatu sloužit jako struktury „paralelní moci“, legitimizující občanskou neposlušnost. Taková představa jakési „lidové spravedlnosti“ může v českém prostředí po zkušenostech minulého století pochopitelně vyvolávat nepříjemné reminiscence. Je samozřejmě třeba přitakat tomu, že by bylo tragické, kdyby se klimatická krize stala záminkou k nastolení vlády bezpráví toho či onoho politického zabarvení. Musíme proto trpělivě vysvětlovat, že nic takového si nikdo z nás nepřeje. A že nedodržovat ty zákony, které podle nás chrání nespravedlnost, si dovoluujeme právě proto, že lidská práva a důstojnost každého člověka ctíme a chceme je ochránit před zločinem, jímž by uvržení světa do klimatické katastrofy bylo.

Otevřená budoucnost

Zřejmě nejslabší součástí Brecherovy knihy je sedmá kapitola, věnující se tématu „sebeorganizace“ – tedy otázce toho, jak přesně by se měli lidé do klimatického hnutí zapojovat a společně jednat. Přestože má jít o „manuál“, v tomto bodě dává místo konkrétních návodů spíše jen povšechné instrukce. Otevírat lidem nové cesty k aktivitě a vytvářet pro ně prostory k sebeorganizaci nicméně beztak není něco, co by se dalo zvládnout na papíře.

Důležité je ale už uvědomění si, že se bez aktivizace řádově většího množství lidí, než jaké se v otázkách ochrany klimatu angažuje dnes, neobejdeme. Pryč jsou časy, kdy jsme si mohli představovat, že bude stačit, aby potřebná opatření odpovědným politikům vysvětlili profesionální aktivisté placení z grantů a příspěvků příznivců – nic nenasvědčuje tomu, že by taktiky takového typu měly v nejbližší době být úspěšnější, než doposud. Jde tedy také o to, investovat čas a prostředky do předávání zkušeností a znalostí, které jsou pro sebeorganizaci potřeba – dávat lidem do rukou vědomosti, které potřebují, aby mohli společně s ostatními hájit své zájmy a brát svůj život zpět do vlastních rukou. To ostatně může být součástí odpovědi nejen na klimatickou krizi, ale i na krizi demokracie – obě totiž souvisejí se ztrátou schopnosti kolektivně jednat. Z částečně odůvodněného pocitu bezmoci, který je v naší společnosti všeobecně rozšířen, se rodí nejen naše neschopnost účinně snižovat emise, ale i frustrace, ženoucí lidi do náruče krajní pravice.

Nopak nejsilnější je Brecherova kniha v tom, že pro klimatické hnutí předkládá strategickou vizi: dlouhodobý horizont, který umožňuje vysvětlovat, jak mají dílčí akce a aktivity vést k vytvoření kritického množství, které dokáže dostatečně rychle změnit politicko-ekonomickou dynamiku naší civilizace směrem ke stabilizaci klimatu, která je základní podmínkou jakékoli lepší budoucnosti. Jde o koncepci ambiciózní, záměrně provokativní a bezostyšně optimistickou. Předkládá nám budoucnost jako otevřené pole možností – a právě proto může být také pro české prostředí, dlouhodobě postižené nedostatkem politické představivosti, užitečným impulsem a inspirací pro naše vlastní strategické myšlení.

-
- 1 Kristina Klosová, „Jak obsadit důl aneb Vzpouora proti oteplování,“ *Česká pozice*, 3. září 2015, http://ceskapozice.lidovky.cz/jak-obsadit-dul-aneb-vzpouora-proti-oteplovani-f4c-/tema.aspx?c=A150903_003719_pozice-tema_kasa
  - 2 „In-depth Q&A: The IPCC’s special report on climate change at 1.5C,“ *Carbon Brief*, 8. října 2018, <https://www.carbonbrief.org/in-depth-qa-ipccs-special-report-on-climate-change-at-one-point-five-c>
  - 3 Steffen et al., „Planet at risk of heading towards “Hothouse Earth” state,“ *Stockholm Resilience Center*, 6. srpna 2018, <https://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2018-08-06-planet-at-risk-of-heading-towards-hothouse-earth-state.html>
  - 4 „Some progress since Paris, but not enough, as governments amble towards 3°C of warming,“ *Climate Action Tracker*, 11. prosince 2018, <https://climateactiontracker.org/publications/warming-projections-global-update-dec-2018/>
  - 5 Josef Patočka, Radek Kubala, „Z blokády konec zvonec aneb v první linii energetické revoluce,“ *Deník Referendum*, 18. května 2016, <http://denikreferendum.cz/clanek/22993-z-blokady-konec-zvonec-aneb-v-prvni-linii-energeticke-revoluce>
  - 6 K Moyerově koncepci strategie sociálních hnutí viz Bill Moyer, „Movement Action Plan,“ *History is a Weapon*, jaro 1987, <http://www.historyisaweapon.com/defcon1/moyermap.html>
  - 7 „A Coal Phase-Out Pathway for 1.5°C,“ CoalSwarm a Greenpeace International, <https://storage.googleapis.com/planet4-international-stateless/2018/10/7df76ee5-coalpathway-final.pdf>
  - 8 „Jak může česká síť zvládnout útlum uhelných elektráren a nástup obnovitelných zdrojů,“ Glropolis a Frank Bold, <http://glropolis.org/wp-content/uploads/Infolist-sit-bez-uhli.pdf>
  - 9 „Pražské umělecké a kulturní instituce chtějí, aby Praha vyhlásila stav klimatické nouze,“ *Alarm*, 28. února 2019, <https://a2larm.cz/2019/02/prazske-umelecke-a-kulturni-institute-chtej-aby-praha-vyhlasila-stav-klimaticke-nouze/>
  - 10 Viz například „Jak připravit Česko na život bez uhlí,“ Centrum pro dopravu a energetiku, <https://a2larm.cz/2019/02/prazske-umelecke-a-kulturni-institute-chtej-aby-praha-vyhlasila-stav-klimaticke-nouze/> ke konceptu spravedlivě transformace jako takové viz také Josef Patočka a Radek Kubala, „Na mrtvé planetě žádná pracovní místa nebudou,“ *Sondy Revue*, leden 2019, http://www.fesprag.cz/fileadmin/public/pdf-publikace/2019_Sondy_01_FairTransition.pdf
  - 11 „Analýza větrné energetiky,“ Komora obnovitelných zdrojů energie, http://www.hnutiduha.cz/sites/default/files/publikace/2015/03/analiza_vetrne_energetiky.pdf